

Egy depresszióba zuhant térség

Alabán Péter: *Egykor volt gyárváros... Társadalmi változások Ózdon és környékén a rendszerváltástól napjainkig*. Pécs, Kronosz Kiadó, 2020. 344.

Alabán Péter az *Egykor volt gyárváros... Társadalmi változások Ózdon és környékén a rendszerváltástól napjainkig* című könyvében a jelenre fókuszálva, a rendszerváltozás során felmerülő problémákra hívja fel a figyelmet, mint például az Ózdi Kohászati Üzemek elhibázott privatizációja vagy a gyár megkésett struktúraváltása. A nemzetközi kitekintésen túl a rendszerváltozást követő posztindusztrializáció folyamatának lokális szintű eseményeit és a dezintegráció folyamatát mutatja be. Alabán fő kutatási területe Ózd, valamint a várossal szomszédos falvak ipari és paraszti társadalmának változásai a 20–21. században. Az itt bemutatott könyve egy, a doktori disszertációján alapuló társadalomtörténeti monográfia.

Az első fejezetben a szerző összegezi a kutatási téma társadalomtörténeti jelentőségét és a kutatás során felhasznált forrásokat és módszertant. Alabán Péterre jellemző az interdiszciplináris megközelítési mód, ugyanis véleménye szerint ezáltal könnyebbé válik az összetett társadalmi folyamatok megértése. Történelmi tanulmányai mellett a szociológia szakot is elvégezte, ennél fogva a könyvben a társadalomtörténeti és néprajzi szempontok mellett a kvantitatív és statisztikai források feldolgozására épülő szociológiai nézőpont is helyet kapott. Fontosnak tartja továbbá a történelem alulnézetből való megértését is, ezért a résztvevő megfigyelésen túl általa és mások által készített interjúkat is felhasznált. A hazánkban lejátszódó folyamatokat nemzetközi kontextusba helyezi, és külföldi példákon keresztül mutatja be, milyen megoldási kísérlettel próbálkoznak a hasonló helyzetben lévő települések, vidékek. A könyv egyik sajátossága, hogy a szerző szociófotókat és dokumentumfilmeket is használt az elemzés során, ami a történészi gyakorlatra még kevésbé jellemző.

A *Fogalmi kérdések, kutatások, a témakör szakirodalmá* című fejezet a kiindulási pontot jelentő alapfogalmakat tekinti át, úgymint a tranzitológia, a reindusztrializáció, de(z)indusztrializáció és a posztindusztrializáció. A Kelet-Európában végbemenő rendszerváltozások vizsgálata során a témával foglalkozók megpróbálták elemezni és elméleti keretbe foglalni a modernizáció fogalmát. Ezzel kapcsolatban a szerző megemlíti, hogy „a modernizáció, a gazdasági és a társadalmi átalakulás Kelet-Európában, így Magyarországon is különvált, regionálisan és lokálisan egyaránt eltérő úton és sebességgel zajlott/zajlik”. (24.) A tervgazdaságból a piacgazdaságba való átmenet feltérképezése érdekében létrehozták a tranzitológiát, amely segítségével könnyebben értelmezhető és nemzetközi összefüggésbe helyezhető

a Kelet-Közép-Európában végbemenő folyamatok. Alabán tézise szerint Ózdon és környéken „a reindusztrializáció helyett – az »iparosodás« ellentétéként új fogalomként bevezetve – dezindusztrializáció ment végbe az államszocialista rendszer bukását követő posztindusztrializációban”. (27.)

A *Posztindusztrializáció Kelet-Közép-Európában és Magyarországon: historiográfia a nemzetközi és hazai kutatások tükrében* című fejezetben az ipari körzetek átalakulásával és a posztindusztrializáció folyamataival ismerkedhetünk meg. A kelet- és közép-európai példák mellett néhány nyugat-európai gyárépület-komplexum átalakulását is bemutatja a szerző. Hatalmas méretükből adódóan nem kis feladat funkciót találni ezeknek a már használaton kívüli gyárépületeknek. Az ipari épületeket sikeres átalakításuk után általában a kereskedelem, a szolgáltató szféra, a kulturális élet, valamint a turizmus területén hasznosítják újra. Sok esetben a kultúra segítségével próbálják fellendíteni a helyi turizmust, mint például a szerbiai Jagodinában, ahol az egykori kábelgyár épületében kulturális központot alakítottak ki. Magyarországon is vannak megoldási kísérletek a megüresedett ipartelepek új funkcióval való ellátására, viszont a nyugati államokhoz képest még jelentős mértékű lemaradás figyelhető meg.

Alabán szerint a rendszerváltozást követő struktúraváltás Ózdon sikertelenül ment végbe. A befejezetlen szerkezetváltás okaként több tényezőt is felsorolhatunk: az állami beavatkozás és az infrastruktúra hiánya, a fejletlen intézményrendszer vagy a technológiai megújulás elmaradása. A kialakult válságos helyzet sikertelen kezelésének köszönhetően drasztikusan megnőtt a munkanélküliek száma, valamint megkezdődött a népesség elvándorlása. Az ózdi térségre a reindusztrializáció helyett ezért a dezindusztrializáció és a dezintegráció jellemző.

A *Rendszervált(oz)ás helyi szinten: társadalmi változások Ózdon* fejezet a rendszerváltozást megelőző és az azt követő gazdasági és társadalmi folyamatokat mutatja be. A fejezet első részében a szerző végigveszi a lakosság számának alakulását. Ózd gazdasági működésének alapját a gyár jelentette, amely munkalehetőséget biztosított a helyiek és a környező települések lakosai számára. Az egykor alacsony lélekszámú falu a 19. század közepétől kezdve a vasgyár megépítése után jelentős fejlődésnek indult, majd a szocializmus időszakában ipari központtá vált. A nehézipar leépülését követően országos viszonylatban is nagyon magas volt a munkanélküliek és az elvándorlók száma a térségben. Napjainkra a javuló statisztika a magas közfoglalkoztatásnak köszönhető, azonban továbbra is a több generáción átívelő tartós munkanélküliség és az alacsony életszínvonal jellemző a térségre, amelynek lakossága a rendszerváltozást követően folyamatosan csökken. A szerző rámutat az iskolázottság, a szakképzettség és a foglalkoztatás közötti összefüggésekre. A változáshoz szükség lenne a szakképzett fiatalok helyben tartására, ami egyre nehezebb, hiszen a tehetségesebb, máshol tanuló fiatalok általában nem térnek vissza szülővárosukba. Továbbá az egykor nagy múltú helyi szakképzés is válságban van. A kistérségre a szakképzett munkaerő hiánya jellemző, amelynek következtében a külföldi befektetők is elkerülik a vidéket. A rendszerváltozás után az ózdi kistérség a „depressziós térségek” csoportjába került, ahonnan az azóta eltelt közel 30 év alatt sem tudott kitörni.

Amint a bevezetőben említettem, Alabán Péter a társadalmi változások feltérképezéséhez szociofotókat és filmszociográfiákat is használt, amelyek értékes

forrásként szolgálhatnak, hiszen más nézőpontból világítják meg a kialakult válsághelyzetet. Azok ugyanis a „*helyi társadalmi viszonyok mélyben gyökerező, aktualitásukat el nem vesztő, máig érvényes problémáira világítanak rá*”. (155.) Az ózdi kistérségben születő vizuális alkotások témája jellemzően a szegénység, a nélkülözés, a kilátástalanság és a romák élete. A gyárépületek bezárását követően kezdetét vette a funkció nélkül maradt épületek lebontása, melynek következtében a városszerkezet is átalakult. Sok esetben már csak az említett szociofotók őrzik az egykori városi tájat. A szociofotósok közül Féner Tamás, Salter György, F. Dobosy László, valamint a gyár bezárási folyamatát végigdokumentáló és azt az *Acélváros* című albumban¹ közreadó Benkő Imre nevét fontos kiemelni. A filmszociográfiai munkák készítői közül pedig Gulyás Gyulát és testvérét, Jánost.

Az összegzés előtti utolsó fejezetben esettanulmányokat olvashatunk az ózdi kistérségben található falvak helyzetéről. A kohászat mellett a bányászat is gazdasági húzóágazatnak számított, amely a jó minőségű barnaszénlelőhelyeknek volt köszönhető. A gyár és a bányák bezárása nemcsak a város, de a környező falvak sorsát is megpecsételte. A társadalomtörténész öt település (Farkaslyuk, Csokvaomány-Tólapa, Borsodnádasd, Domaháza, Kissikátor) helyzetét bemutattva próbálja meg feltárni a dezintegrációs folyamatokat, ezeken a településeken ugyanis hasonló demográfiai folyamatok játszódtak le, mint Ózdon. A Borsodi Ipari Régió válságkövetés nyilvánítása után a falvak lakói a túlélésért küzdenek, és várhatóan az elnéptelenedés veszélyével is szembe kell majd nézniük. A megfigyelt falvak településképét a szociális gettók és a pusztuló bányászkolóniák határozzák meg. A falvak lakosaira általánosan jellemző az identitásvesztés, ugyanis a bányászat megszűnésével az egykori bányász- és munkásréteg eltűnt. Az öt falu közül Kissikátor helyzete mutat némi javulást, amely a helyhez kötődő identitás megerősítésének köszönhető. A szerző kiemeli a település népességmegtartó erejét. Kissikátorban újjáalakultak a korábban működő hagyományőrző csoportok, minden évben megrendezésre kerül a falunap, a Gombafesztivál, valamint egy jól működő kisvállalkozás is található a településen. Alabán nem említi, viszont ilyen típusú közösség- és identitásépítő gyakorlat Borsodnádásdon is megtalálható. A Borsodnádásdi Lemezgyár bezárását követően a település problémáinak lehetséges megoldásaként kezdetét vette a helyi értékek összegyűjtése, amelyekre építve a település lakosai elkezdhetnék újradefiniálni önmagukat. Ennek a folyamatnak az eredménye, hogy a 2000-es évek elején a borsodnádásdiak újra felfedezték a molnárkalácssütés hagyományát, bízva abban, hogy ez a tradíció segíthet a város gazdasági életének fellendítésében, a munkahelyteremtésben, valamint a lokális identitás újraépítésében.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az ózdi gyár bezárásával megszűnt a mindennapi megélhetést biztosító munka lehetősége. Ennek következményeként megrendült a gyárhoz köthető munkásidentitás, és ezzel együtt a gyár által erőteljesen meghatározott lakóhelyi identitás is. Az idők során Ózd és a környező falvak lakosainak mindennapjai mélyen összeforrtak a gyárral, hiszen az nemcsak egy munkahely volt, hanem az életük minden szegmensét meghatározta. A gyárkapun kívül is érvényesek voltak a lemezgyáron belül élő normák és társadalmi

¹ BENKŐ, 1996.

hierarchia, voltaképpen a munkaidőn kívül is közösséget alkottak. A gyár mint „társadalmi-gazdasági integrátor” (276.) megszűnt. A munkaalapú társadalmi berendezkedés helyett a mindennapi életet a túlélés és a létfenntartás nehézségei határozzák meg. A társadalmi dezintegráció állandósult.

Alabán Péter szerint a különböző projekteknek (Rombauer-terv, Mini New Deal), támogatásoknak sem sikerült valós megoldást nyújtani a kialakult válsághelyzetre. A rendszerváltozás óta eltelt közel harminc év alatt nem sikerült megoldani a gyár bezárásával járó állapotot. Hogy erre mikor lesz majd valódi lehetőség, azt egyelőre sajnos még senki sem tudja. A szerző véleménye szerint a területfejlesztési és életkörülményeket javító programok egyik legnagyobb hibája, hogy azok kidolgozásába nem vonnak be a szakmában jártas szakembereket, nem végezik el a szükséges hatásvizsgálatokat.

Véleményem szerint részletesebb kifejtést követelt volna meg az ipari örökség hasznosításának gyakorlata, amit a szerző csak érintőlegesen említ. A Magyarországon számos problémával szembenező ipari örökségvédelem Ózdon sem tudta megmenteni a műemlékvédelem természetes részét képező, ezáltal kulturális értéket képviselő ipari objektumok jelentős hányadát. Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy Magyarország 2019-ben csatlakozott Az ipari örökség európai útjához,² viszont a magyar helyszínek között az ózdi kistérség ipari épületei nem szerepelnek, pedig az üresen maradt épületek kérdésének egyik megoldási kísérlete lehetne a kulturális útvonalakba való bekapcsolásuk. Nyugati példák alapján az ipar megszűnésével nehéz gazdasági helyzetbe kerülő, küszködő településeken a megoldás kulcsát sokszor a turizmus fellendítése jelentette.

Mindemellett Alabán Péter könyvének jelentőségét fokozza, hogy a térségben kialakult válsághelyzetet új típusú források beemelésével és interdiszciplináris megközelítésmódok segítségével próbálja megérteni. A többéves levéltári adatgyűjtés és kutatómunka mellett, a helyszínhez való személyes kötődésének köszönhetően értékes, korábban nem ismert forrásokat is fel tudott használni. Az alkalmazott módszerek újszerűségüknél fogva más társadalomtörténeti kutatások során is mintául szolgálhatnak. Az *Egykor volt gyárvárossal* az Ózddal és környékével foglalkozók számára tehát kétségtelenül egy megkerülhetetlen mű született.

Arkhely Fruzzsina

Felhasznált irodalom és rövidítések

BENKÓ

1996 BENKÓ Imre: *Acélváros. Ózd, 1987–1995*. Budapest, Pelikán Kiadó, 1996.

² Európa Tanács Kulturális Útvonalak Magyarországon honlapja: <https://kulturalisutvonalak.hu/utak/az-ipari-orokseg-europai-utja/> (Utolsó letöltés: 2022. június 26.)